

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، راهبرد جذب منطقه‌ای

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۳/۰۲

سیدعلی اصغر موسوی*

چکیده

استفاده از مزیت‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به دلیل ضرورت مشارکت سرمایه‌گذار در فعالیت اقتصادی ایجاد و شراکت در سودزبان آن، بهره‌مندی کشور از سرریزهای فناوری حاصل از این نوع سرمایه‌گذاری‌ها، این مدل از تأمین مالی را به‌عنوان بدیلی منحصربه‌فرد در این حوزه متمایز کرده است؛ ولی اثرات اختلال تحریم‌ها علیه کشورمان همواره به‌عنوان یکی از اهداف تحریم‌کنندگان به‌ویژه دولت آمریکا هدف‌گذاری شده است؛ از این رو مدیریت مخاطرات اقتصادی از طریق تهیه طرح‌های واکنش هوشمند، فعال، سریع و بهنگام در برابر مخاطرات و اختلال‌های داخلی و خارجی از جمله تحریم‌های بین‌المللی از تأکیدات سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی است. در این مقاله تلاش می‌شود ضمن بررسی رابطه تحریم‌ها با ورود سرمایه مستقیم خارجی از کشورهای منطقه خاورمیانه به‌عنوان الگویی از مدیریت تحریم‌های آمریکا علیه ایران در این حوزه پرداخته شود. این تحقیق براساس داده‌های سری زمانی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ با استفاده از مدل الگوی خودرگرسیون با وقفه‌های توزیعی (ARDL) انجام شده است. سرمایه مستقیم خارجی وارد به کشور به‌عنوان متغیر وابسته و متغیرهای شاخص قیمت مصرف‌کننده، تولید ناخالص داخلی، طرح‌های مصوب سرمایه‌گذاری خارجی، نرخ تشکیل سرمایه ثابت و واردات کالاهای سرمایه‌ای به قیمت ثابت سال ۹۰ و متغیر مجازی تحریم‌ها (تحریم‌های ایالات متحده آمریکا) به‌عنوان متغیر توضیحی وارد مدل شده است.

براساس نتایج این مطالعه تولید ناخالص داخلی و نرخ تشکیل سرمایه ثابت و طرح‌های مصوب سرمایه‌گذاری خارجی در دوره مذکور تأثیر مثبت و معناداری بر متغیر وابسته داشته که متناسب با الگوهای نظری است. اثر تحریم بر ورود سرمایه مستقیم خارجی از کشورهای منطقه معنادار نبوده که می‌تواند دلیلی بر تفاوت الگوی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی سرمایه‌گذاران کشورهای منطقه در ایران باشد.

واژگان کلیدی: سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، راهبرد جذب منطقه‌ای، تحریم، پرش تعرفه‌ای (Tariff Jumping).

مقدمه

امروزه بسیاری از کشورهای جهان به واسطه عدم تکافوی منابع داخلی برای سرمایه‌گذاری که قادر به پوشاندن شکاف بین سرمایه‌گذاری و پس انداز نیست، تمایل شدیدی به جذب سرمایه‌های خارجی پیدا کرده‌اند. در این میان، تأمین مالی تشکیل سرمایه از طرق مختلفی از جمله بدهی‌های خارجی، استفاده از پس اندازهای داخلی، جذب سرمایه خارجی و... امکان‌پذیر است؛ ولیکن ضرورت مشارکت سرمایه‌گذار در فعالیت اقتصادی ایجاد و شراکت در سودوزیان آن، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را به‌عنوان بدیلی منحصربه‌فرد در این حوزه متمایز می‌کند (جهانگرد و شیرمرد، ۱۳۹۲).

با توجه به تأثیرگذاری فرایند تأمین مالی در فعالیت‌های تولیدی، تنوع شیوه‌های تأمین مالی امری ضروری است. باوجود آنکه نقدینگی در سال‌های گذشته رشد قابل توجهی داشته است، اما به دلیل جذب این میزان نقدینگی در بخش‌های غیرمولد، همچنان بخش‌های مولد با کمبود منابع مالی مواجه هستند. بدین جهت برای بهبود اوضاع بخش‌های مولد، تأمین مالی امری ضروری به نظر می‌رسد. یکی از مواردی که می‌تواند به تأمین مالی ارزان برای بخش‌های مولد منجر شود، سرمایه‌گذاری خارجی است. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نوعی تأمین مالی بدون ریسک است که افزون بر ایجاد فرصت‌های مناسب شغلی و افزایش توان نهادی بنگاه‌ها به شکل‌گیری محیط رقابتی کمک شایانی می‌نماید و این درحالی است که هیچ فشار مالی بر سبد بدهی دولت ایجاد نمی‌کند و همه ریسک‌های تجاری سرمایه‌گذاری برعهده سرمایه‌گذار خارجی است.

بیان مسئله و تشریح آن

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) را می‌توان این‌گونه تعریف کرد: خرید یک بنگاه یا بخشی از آن توسط یک سرمایه‌گذار با تابعیت کشور خارجی در محدوده مرزهای کشور میزبان. همچنین، براساس تعریف سازمان همکاری‌های اقتصادی و توسعه (OECD)، اگر یک سرمایه‌گذار خارجی بیش از ده درصد از شرکت محلی را داشته باشد، این بدان معناست که سرمایه‌گذار خارجی کنترل شرکت محلی را در اختیار دارد. جذب سرمایه‌گذاری خارجی و تأمین منابع مالی برای اجرای طرح‌های سرمایه‌گذاری به‌ویژه برای کشورهای با منابع داخلی کم یکی از راهکارهای رشد و توسعه اقتصادی است.

از عمده کارکردهای اقتصادی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی برای کشور میزبان می‌توان به تسریع رشد اقتصادی (رحمانی، ۱۳۹۷) و (استادی، ۱۳۹۲) و (فرزین، ۱۳۹۱)، ایجاد اشتغال

(سیدنورایی، ۱۳۹۷) و (نصایبان، ۱۳۸۵)، انتقال تکنولوژی و روش‌های تولید (Gheribi, 2018)، (شاه میری، ۱۳۹۰) که می‌تواند موجب افزایش بهره‌وری (Malikane, 2018) شود، تأثیر مثبت بر صادرات کشور میزبان، قدرت رقابت‌پذیری (جلیلی، ۱۳۹۲) اشاره نمود. البته در این میان اثر برخی موارد در تحقیقات مختلف که طی دوره و جغرافیای متفاوت صورت گرفته گاه دارای نتایج متفاوتی بوده است.

طبق گزارش آنکتاد سهم ایران از جذب سرمایه خارجی ورودی در سال ۲۰۱۸، تنها حدود ۰/۳ درصد جریان ورودی سرمایه خارجی جهان و بیشترین میزان جذب سرمایه خارجی ایران حدود ۵ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۷، بوده است (UNCTAD, 2018).

جدول ۱: سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی وارد به کشورهای منتخب در سال ۲۰۱۸

کشور	GDP	FDI inflow	%FDI/GDP
ایران	۴۹۷.۹۴۹	۳.۴۸۰	۰/۷
ترکیه	۷۶۶.۷۵۷	۱۲.۹۴۴	۱/۷
گرجستان	۱۶.۴۰۷	۱.۲۳۲.۵	۷/۵
ارمنستان	۱۲.۶۱۶	۲۵۴.۲۶	۲
چین	۱۳.۶۰۵.۲۵۳	۱۳۹.۵.۰۴۳	۱
امارات عربی متحده	۴۲۴.۶۶۷	۱۰.۳۸۵.۳	۲/۴

مأخذ: UNCTAD ارقام به میلیون دلار

آثار و پیامدها

اقتصاد ایران بانک‌محور است و بیش از ۹۸ درصد تأمین مالی از طریق نظام بانکی است (بسته پیشنهادی رونق تولید اتاق ایران، ۱۳۹۷) که مشکلات جدی را از جمله درگیر نمودن منابع بانک‌ها برای تأمین مالی طرح‌های اقتصادی و همچنین عدم تکافوی این منابع برای تأمین مالی طرح‌های اقتصادی در تمامی بخش‌های اقتصادی کشور را موجب شده و نیازمند چرخش به سمت تأمین مالی این طرح‌ها از طریق بازار سرمایه به‌عنوان بازار تأمین مالی بلندمدت است. به‌همین دلیل، در برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران برای تحقق رشد اقتصادی ۸ درصدی، بیشترین سهم را تأمین مالی و سرمایه‌گذاری خارجی با سهم ۲۵/۳ درصد به خود اختصاص داده است.

دلایل عدم موفقیت

همان‌طور که عنوان شد، توسعه و تداوم تولید در داخل در بخش‌های مختلف نیازمند انباشت سرمایه و سرمایه‌گذاری است. سرمایه که از مهم‌ترین اجزای توضیح‌دهنده تفاوت رشد در تبیین نئوکلاسیکی به شمار می‌رود متأثر از نوع و گستره تعامل کشور سرمایه‌پذیر با دنیای خارج است؛ از این رو تعیین مکان سرمایه‌گذاری از سوی سرمایه‌گذاران صرفاً بر مبنای سیاست‌های اقتصادی نبوده؛ بلکه ریسک‌های سیاسی هم در این تصمیم لحاظ می‌شود (Bussmann, 2010). نمونه بارز این ریسک‌های سیاسی، تحریم‌های اقتصادی است که به‌مثابه محاصره اقتصادی و سیاسی کشور عمل کرده است.

با پیروی از منطق محاصره، جای تعجب نیست که تأثیر اقتصادی تحریم‌ها و انزوای ناشی از آن، مهم‌ترین عامل پیش‌بینی‌کننده تأثیر اجباری این اقدامات تلقی شده باشد (Drury, 1998; Crawford, 1999; Hart, 2000). بدین لحاظ از موضوعات مهم در راستای جذب حداکثری سرمایه‌گذاری خارجی توجه به فضای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی حاکم بر کشور میزبان است که می‌تواند جذب سرمایه‌های خارجی را تسهیل یا دشوار نماید.

اقتصاد مقاومتی و مقوله جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی

مقام معظم رهبری در سخنانی که در مورخ ۲۸ آبان ماه ۱۳۹۸ در دیدار جمعی از تولیدکنندگان، کارآفرینان و فعالان اقتصادی ایراد فرمودند با تصریح بر وجود جنگ اقتصادی کشورها علیه همدیگر، به تحریم‌های بین‌المللی علیه ایران اشاره نموده و آن را مصداق جنگ کینه‌توزانه و جنایت‌آلود اقتصادی علیه ملت ایران برشمردند. ایشان با تصریح بر ادامه دشمنی‌های دنیای استکبار، تحریم‌ها را مستمر و امید به رفع آنها را به‌واسطه تغییر افراد در رأس دولت‌ها و یا تغییر برخی جهت‌گیری‌ها، غیر مؤثر و واهی دانسته و بر آن تأکید نمودند. رهبر انقلاب راه نجات اقتصاد کشور را درگرو مصون‌سازی اقتصاد از محل آسیب تحریم‌ها عنوان داشته که می‌تواند به‌عنوان یک راهبرد معتبر، از آسیب‌پذیری اقتصاد کشور از طریق تحریم‌ها بکاهد. در این رابطه، مصون‌سازی اقتصاد به‌عنوان یکی از الزامات در سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی طی بند زیر به دولت تکلیف شده است:

- مدیریت مخاطرات اقتصادی از طریق تهیه طرح‌های واکنش هوشمند، فعال، سریع و بهنگام در برابر مخاطرات و اختلال‌های داخلی و خارجی (سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲).

ادبیات تجربی و نظری تحقیق

جان. اچ. دانینگ^۱ با ارائه الگوی التقاطی می‌نویسد شرکت‌ها زمانی به سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی روی خواهند آورد که مزیت‌های سه‌گانه مالکیت، موقعیت مکانی و درونی‌سازی وجود داشته باشد. براساس این مزیت‌های مالکیتی به مزیت‌های مرتبط با شرکت و به‌نوعی دارایی‌های خاص شرکت تأکید دارد. مزیت‌های درونی‌سازی بر تقویت مزیت‌های مالکیتی و همچنین پوشش نقایص بازار اشاره دارد و در نهایت مزیت‌های موقعیتی (مکانی) به مزیت‌های کشور میزبان اشاره دارد که با توجه به موضوع این مطالعه اهمیت داشته و می‌توان آن را در سه دسته تقسیم‌بندی کرد:

الف. مزیت‌های اقتصادی: شامل برگ خریدهای کیفی و کمی تولید، هزینه‌های نقل و انتقال، ارتباطات و اندازه بازار و... می‌باشد؛ ب. مزیت‌های سیاسی: سیاست‌های دولتی ویژه و مشترک، که بر جریان FDI تأثیرگذارند؛ ج. مزیت‌های اجتماعی: شامل فاصله کشور مبدأ و مقصد، تمایزات فرهنگی، شیوه نگرش نسبت به خارجی‌ها (Malnight, 2017).

مزیت مکان مربوط به کشور میزبان سرمایه مستقیم خارجی می‌شود که به‌نوعی نشان‌دهنده آن بخشی است که نقش کششی (Pull-side) را در جذب سرمایه مستقیم خارجی ایفا می‌نماید و با ابزارهای مختلف تلاش می‌کند این سرمایه‌ها را جذب نماید. نمونه‌هایی از عوامل تعیین‌کننده نقش کششی اندازه بازار، رشد اقتصادی، هزینه نیروی کار، سطح رقابت، سطح فناوری، زیرساخت‌ها، فاصله فرهنگی، فضای سیاسی و قانونی، سیاست دولت و غیره است.

داده‌ها

اطلاعات این تحقیق براساس تمام‌شماری طرح‌های سرمایه‌گذاری مصوب نزد هیئت سرمایه‌گذاری خارجی سازمان سرمایه‌گذاری و کمک‌های اقتصادی و فنی ایران طی سال‌های ۹۰ تا ۹۶ و دیگر اطلاعات از داده‌ها و اطلاعات موجود نزد بانک مرکزی و مرکز آمار و اتاق بازرگانی تهران گردآوری شده است.

سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی طی سال‌های ۹۰ تا ۹۶

طی شش‌ساله منتهی به پایان سال ۹۶، در مجموع رقم ۳۸،۱۸۵ میلیون دلار سرمایه خارجی در قالب ۶۰۶ طرح سرمایه‌گذاری تحت قانون تشویق و حمایت از سرمایه‌گذاری خارجی ایران به

1. Dunning John H.

ثبت رسیده است. وضعیت سرمایه‌گذاری خارجی در سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ را می‌توان به دو دوره تقسیم کرد: دوره اول مربوط به سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۳ است که تحریم‌های بین‌المللی علیه کشورمان تشدید شد. در این سال‌ها سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مصوب از حدود ۴۴۵۰ میلیون دلار در سال ۱۳۹۰ به ۱۳۳۷ میلیون دلار در سال ۱۳۹۲ رسید. دوره دوم را می‌توان از سال ۱۳۹۳ که مصادف بود با نخستین سال استقرار دولت یازدهم تشریح کرد. این دوره با مذاکرات بین نمایندگان جمهوری اسلامی ایران و کشورهای ۱+۵ شروع شد و تا نهایه شدن توافق هسته‌ای در ماه‌های پایانی سال ۱۳۹۴ ادامه یافت. در این دوره سرمایه‌گذاری خارجی مصوب از ۷۶۴ میلیون دلار در سال ۱۳۹۳ به ۱۰۳۶۸ میلیون دلار در سال ۱۳۹۶ رسید.

جذب سرمایه مستقیم خارجی از کشورهای خاورمیانه، راهبردی جدید

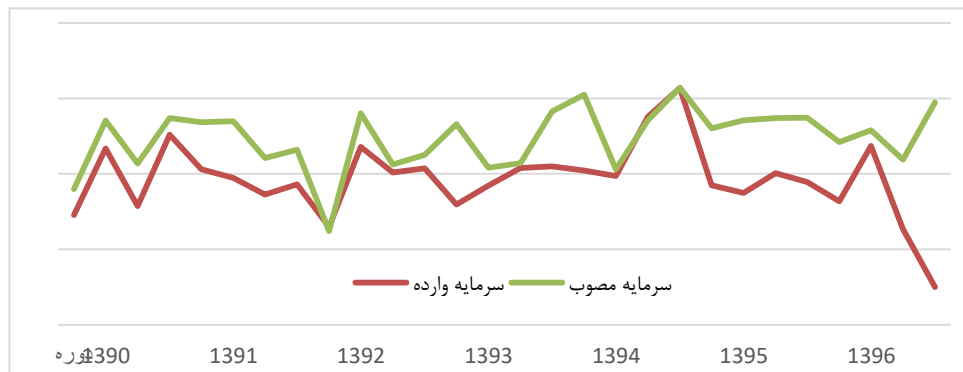
طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ از مجموع ۶۰۶ طرح سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، ۲۸۸ طرح متعلق به سرمایه‌گذارانی از کشورهای خاورمیانه به شرح جدول ۲ بوده است.

جدول ۲. آمار طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی وارد به ایران از کشورهای منطقه

ردیف	کشور مبدأ	تعداد طرح	سرمایه مصوب (میلیون دلار)	سرمایه وارد (میلیون دلار)
۱	افغانستان	۱۴۷	۱۷۱٫۵۶	۵۸
۲	ترکیه	۷۷	۵۱۵۵	۳۴۵٫۴
۳	امارات عربی متحده	۲۸	۱۱۶۲	۲۵۷٫۶
۴	عراق	۲۰	۹۶۷٫۱	۲۱٫۱۶
۵	پاکستان	۹	۳۰٫۳۳	۰٫۶
۶	کویت	۳	۱۲	۰٫۵
۷	عمان	۲	۱۳۶٫۴	۳۹٫۲۳
۸	یمن	۱	۰٫۳۶	۰
۹	عربستان سعودی	۱	۱۸٫۷۲	۰
	مجموع	۲۸۸ طرح	۷۶۵۳٫۵	۷۲۲٫۵

با توجه به جدول یادشده، ۴۸ درصد از مجموع تعداد طرح‌های مصوب خارجی طی سال‌های تحقیق که شامل ۲۴ درصد از کل رقم ورود سرمایه مستقیم خارجی به ایران، متعلق به ۹ کشور خاورمیانه‌ای جدول ۲ بوده است. طی بررسی‌های صورت گرفته تحریم‌ها اثر منفی و معناداری بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران داشته است. تحریم‌های آمریکا، اتحادیه اروپا و سازمان

ملل سالانه ۷۱۶ میلیون دلار سرمایه‌گذاری خارجی بالقوه را در ایران کاهش داده است (سعادت‌مهر، ۱۳۹۶)؛ ولی آیا تأثیر تحریم‌ها قابل‌تسری به طرح‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از مبدأ کشورهای منطقه خاورمیانه به ایران نیز بوده یا خیر؟ آیا جذب سرمایه مستقیم خارجی از کشورهای منطقه راهبرد مناسبی برای بهره‌مندی از مزایای جذب سرمایه مستقیم خارجی است؟ مزایا و معایب این راهبرد چیست؟ راهکارهای تقویت مزایا و کاهش هزینه‌های معایب استفاده از این سرمایه‌ها چیست؟ اینها سؤالاتی هستند که تلاش می‌شود در این تحقیق به آنها پاسخ داده شود. نمودار ۱ روند تصویب و ورود سرمایه مستقیم خارجی از کشورهای منطقه به ایران را طی سال‌های تحقیق نشان می‌دهد که طی دوره‌های مختلف فراز و فرودهایی را تجربه نموده است.

نمودار ۱. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی مصوب و وارد از کشورهای منطقه طی سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷

پیشینه تحقیق

در خصوص موضوعات مرتبط با مبادلات سرمایه‌ای بین ایران و دیگر کشورهای خاورمیانه مقاله‌ای یافت نشد و عمده بررسی‌ها که گاه در قالب مطالعات موردی انجام شده است در خصوص برخی کشورهای آسیای جنوب شرقی، آمریکا و یا اروپا انجام شده که نتایج آن در رد یا تأیید نظریات مطرح در بخش ادبیات نظری سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی است. در ادامه به ذکر برخی موارد پرداخته می‌شود.

آمادئولی و دیگران (۲۰۱۸) در مقاله سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با ساختارهای بازار میزبان، با تجربه ژاپن، نشان می‌دهد که در شرایط خاص، اگر شرکت مادر تخصصی خارجی تصمیم به ایجاد یک سرمایه‌گذاری مشترک (JV) با یک شریک داخلی در کشور میزبان، با نوعی انتقال فناوری نماید، نتایج آن برای هر دو شرکت بهینه خواهد بود.

ناکامورا و دیگران (۲۰۱۸) در مقاله آنچه سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی را در برمی‌گیرد نقش زبان، فاصله جغرافیایی، جریان اطلاعات و شباهت تکنولوژیکی، تأثیر شباهت‌های زبانی و فن‌آوری بین کشورها بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (FDI) را بررسی نموده است. کیان‌پور (۱۳۹۸) در مقاله بررسی عوامل مؤثر بر جریان سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی کشورهای منطقه منا می‌نویسد درجه بازبودن اقتصادی، نرخ بازگشت سرمایه، رشد اقتصادی، سرمایه انسانی و نقدینگی همگی اثر مثبتی بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی دارند. دودانگی (۱۳۹۵) در مقاله عوامل مؤثر بر جریان سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی در ایران، درآمد ملی، درجه بازبودن اقتصادی، سرمایه انسانی، تولید ناخالص داخلی را دارای رابطه مستقیم و مثبت با سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی برآورد نموده است.

روش‌شناسی

برای پاسخ به سؤالات تحقیق مدل زیر در نظر گرفته شده است:

$$LFDI_e = f(LFDI + LGDP + LINV + LCPI + LIM + DAM_{san})$$

در این رابطه جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی تابعی از تصویب طرح سرمایه مستقیم خارجی، تولید ناخالص داخلی به قیمت ثابت سال ۹۰، تشکیل سرمایه ثابت ناخالص به قیمت ثابت سال ۹۰، شاخص قیمت مصرف‌کننده به قیمت ثابت سال ۹۰، واردات کالاهای سرمایه‌ای به قیمت ثابت سال ۹۰ و تحریم‌های ایالات متحده علیه ایران در قالب متغیر مجازی نشان داده شده است.

تجزیه و تحلیل داده‌ها

در ابتدا مانایی متغیرهای غیرمجازی به روش ADF آزمون شده است.

بررسی مانایی متغیرها

مانایی متغیرها با روش دیکی فولر تعمیم‌یافته انجام شد. با توجه به اینکه تعداد داده‌ها کمتر از صد است، برای تعیین تعداد وقفه‌ها براساس معیار شوارتز - بیزین عمل می‌شود.

جدول ۳. نتایج آزمون ADF

متغیر	LFDIe	LFDI	LGDP	LINV	LCPI	LIM
مقدار ثابت	+	+	+	-	-	+
روند	+	+	-	-	-	-
مرتبه آزمون	سطح	سطح	تفاضل مرتبه اول	تفاضل مرتبه اول	تفاضل مرتبه اول	تفاضل مرتبه اول
درجه مانایی	I(0)	I(0)	I(1)	I(1)	I(1)	I(1)

حال با توجه به اینکه همه متغیرها در یک مرتبه یکسان پایا نیستند، از این رو برای برآورد الگو بهتر است از روش ARDL استفاده شود؛ زیرا این الگو نسبت به درجه هم‌انباشتگی متغیرها حساس نبوده و بدون در نظر گرفتن اینکه متغیرها I(0) یا I(1) هستند به کار برده می‌شود. با انتخاب وقفه مناسب در مدل، می‌توان ارتباط کوتاه‌مدت، بلندمدت و همچنین، نحوه تعدیل از کوتاه‌مدت به بلندمدت را به کمک الگوی تصحیح خطا بررسی کرد.

رابطه کوتاه‌مدت و بلندمدت

جدول ۴. نتایج حاصل از تخمین پویای کوتاه‌مدت

Variables	Coefficient	Std.Error	t-Statistic	Prob
LFDIe(-1)	-0.04	0.08	-0.53	0.59
LCPI	-16.30	6.46	-2.50	0.01
LFDI	0.67	0.07	10.01	0.00
LGDP	58.6	59.63	0.98	0.07
LIM	-74.40	56.43	-1.32	0.19
LINV	125.88	51.93	2.42	0.02
SAN	-0.70	0.61	-1.16	0.25
c	-620.07	305.07	-2.033	0.04
R ² =0.65	F=19.78	Prob=0.00	Durbin-w s=1.86	

نتایج تخمین پویای کوتاه‌مدت نشان می‌دهد شاخص تصویب سرمایه مستقیم خارجی، تولید ناخالص داخلی (در سطح ۹۰ درصد) و تشکیل سرمایه ثابت با ورود سرمایه مستقیم خارجی از کشورهای منطقه به کشور رابطه مثبت، شاخص قیمت مصرف‌کننده رابطه منفی و معنادار و متغیر واردات کالاهای سرمایه‌ای و متغیر مجازی تحریم رابطه معناداری ندارند.

جدول ۵. نتایج آزمون باند

تعداد متغیرها=5						مقدار آماره F = 48.39		
۱۰ درصد		۵ درصد		۲,۵ درصد		۱ درصد		سطح معناداری
I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	پایین و بالا حد مقادیر
2.94	1.99	3.28	2.27	3.61	2.55	3.99	2.88	

از آنجایی که مقدار آماره F محاسباتی برابر با $48/39$ می باشد و بیشتر از مقدار بحرانی حد بالایی در سطوح معناداری ۱٪، ۲٫۵٪، ۵٪ و ۱۰٪ می باشد، از این رو یک رابطه تعادلی بلندمدت بین سرمایه مستقیم خارجی جذب شده از کشورهای منطقه و تولید ناخالص داخلی و نرخ تشکیل سرمایه ثابت، شاخص قیمت مصرف کننده وجود دارد.

جدول ۶. نتایج تخمین پویای بلندمدت

Variables	Coefficient	Std.Error	t-Statistic	Prob
LCPI	-15.64	6.17	-2.53	0.01
LFDI	0.64	0.09	7.32	0.00
LGDP	56.32	57.95	0.97	0.08
LIM	-71.54	54.91	-1.30	0.19
LINV	121.03	50.20	2.41	0.02
c	-596.55	296.26	-2.01	0.05

مطابق با نتایج جدول بالا همانند کوتاه مدت، شاخص های تولید ناخالص داخلی، سرمایه مصوب خارجی، نرخ تشکیل سرمایه ثابت، شاخص قیمت مصرف کننده تأثیر مثبت بر جذب سرمایه مستقیم خارجی از کشورهای منطقه داشته اند؛ ولی اثر واردات کالاهای سرمایه ای در این برآورد بی معناست.

آزمون های نقض فروض کلاسیک

جهت اطمینان از نتایج، فروض کلاسیک رگرسیون خطی بررسی و نتایج آن در جدول زیر آمده است. براساس یافته ها توزیع نرمال و فاقد خودهمبستگی سریالی و واریانس ناهمسانی است.

جدول ۷. نتایج آزمون‌های نقض فرض کلاسیک

آزمون	آماره	Prob	نتیجه آزمون
نرمال بودن	J-R=1.671	0.433	توزیع نرمال است.
خودهمبستگی - LM Test	F=0.39	0.67	عدم جود خودهمبستگی
واریانس ناهمسانی - آزمون ARCH	F=3.51	0.065	عدم وجود واریانس ناهمسانی

نتیجه‌گیری

هدف از این مقاله بررسی تأثیر شاخص‌های تولید ناخالص داخلی، نرخ تشکیل سرمایه ثابت، شاخص قیمت مصرف‌کننده و تحریم‌ها بر جذب سرمایه مستقیم خارجی از کشورهای منطقه است. به این منظور اطلاعات ماهیانه شاخص‌های زیر در دوره‌های زمانی ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۶ به شیوه الگوی خودتوضیح برداری با وقفه‌های گسترده (ARDL) مورد مطالعه و بررسی قرار گرفتند که جزئیات نتایج آن به شرح ذیل ارائه می‌شود:

۱. تولید ناخالص داخلی اثر مثبت و معناداری بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از کشورهای منطقه دارد. براساس تئوری‌های رشد درون‌زا، جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به‌واسطه انتقال فناوری به سرریز بهره‌وری در اقتصاد منجر می‌شود که باعث رشد اقتصادی می‌شود. بلامستروم و پرسون (۱۹۸۳) به این نتیجه رسیدند که سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی باعث ایجاد سرریز گسترده‌ای بر کارایی نیروی کار داخلی می‌شود.

مکی و ساموارو (۲۰۰۴) می‌نویسند سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی با توجه به تئوری رشد درون‌زا فقط در صورتی که از طریق سرریز و انتقال فناوری باشد، باعث بازدهی فزاینده در تولید شده و این امر می‌تواند به رشد اقتصادی منجر شود. به‌طورکلی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌تواند از طریق انباشت سرمایه فیزیکی و ایجاد سرریزهای دانش، نقش مهمی در فرایند رشد اقتصادی بازی کند.

مهم‌ترین نتایج تحلیل‌های نظری مطالعه دلالت بر این دارد که اثر ورود سرمایه بر رشد اقتصادی در طول زمان در حال تقویت است و از بین جریانات مختلف سرمایه‌گذاری خارجی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی نقش اثرگذارترین متغیر را بر رشد اقتصادی کشورها در صحنه اقتصادی بازی می‌کند و به‌لحاظ ماهیت و انگیزه‌های ایجادکننده آن، از افق روشن‌تر و باثبات‌تری جهت استفاده در برنامه‌ریزی‌های اقتصادی برخوردار است که هدف رشد را مدنظر دارند (جهانگرد و دیگران، ۱۳۹۶)؛

۲. تشکیل سرمایه ثابت اثر مثبت و معناداری بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از کشورهای منطقه دارد که این موضوع مطابق با یافته‌های مطالعات (دلیری، ۱۳۹۵)، (Ndikumana et al, 2008; Ullah et al, 2014) می‌باشد. تعامل بین سرمایه‌گذاری خارجی و داخلی اهمیت زیادی دارد و هر دو می‌توانند باعث ایجاد یکدیگر در یک اقتصاد شوند. افزایش سرمایه‌گذاری خصوصی نشان‌دهنده بازگشت بالای سرمایه‌گذاری در اقتصاد داخلی است؛ در حالی که سرمایه‌گذاری عمومی بهبود زیرساخت‌ها و در نتیجه کاهش هزینه‌های تجارت را نشان می‌دهد. این نقش‌های سرمایه‌گذاری داخلی سرمایه‌گذاران خارجی را برمی‌انگیزد تا از مزایای بازده بالا بهره‌مند شوند (Ullah et al, 2014)؛

۳. متغیر دامی تحریم اثر معناداری بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی از کشورهای منطقه نداشته است. این نتیجه متفاوت از نتیجه‌های معمول در مطالعات مشابه است. با توجه به اثر محدودکننده تحریم بر سرمایه‌گذاری، به‌ویژه سرمایه‌گذاری خارجی انتظار می‌رود این متغیر اثر منفی و معناداری بر جذب سرمایه‌گذاری مستقیم داشته باشد (سعادت‌مهر، ۱۳۹۶ و Mirkina, 2017). به نظر می‌رسد براساس یافته‌های این مطالعه، جذب سرمایه مستقیم خارجی راهبرد در جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به‌عنوان موتور محرکه رشد اقتصادی مورد استفاده و بهره‌مندی قرار گیرد که در ادامه به بررسی این موضوع پرداخته می‌شود.

همان‌طور که در جدول ۲ نشان داده شد از مجموع ۶۰۶ طرح سرمایه‌گذاری خارجی در ایران طی سال‌های ۹۰ تا ۹۶، در مجموع ۱۴۶ طرح مربوط به سرمایه‌گذاران کشور افغانستان است که در ۱۴ استان کشور به ثبت رسیده است^۱. این تعداد از طرح‌ها ۲۴ درصد کل طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی مصوب در دوره مورد بررسی را شامل می‌شود که با توجه به سرمایه‌گذاری نزدیک به ۴۰ کشور جهان در ایران در دوره یادشده، رقم قابل‌توجهی است و این موضوع نشان از اهمیت سرمایه‌گذاری خارجی افغان‌ها در معادلات سرمایه‌گذاری خارجی کشور دارد؛ البته ناگفته نماند کل رقم سرمایه‌گذاری طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی افغان‌ها طی سال‌های مطالعه، ۱۷۱،۵ میلیون دلار معادل نیم درصد سرمایه خارجی مصوب بوده است. این موضوع نشان از کوچک بودن این طرح‌ها به‌لحاظ حجم سرمایه است؛ ولی در عین حال در میان کشورهای همسایه به‌لحاظ حجم سرمایه‌گذاری خارجی مصوب، اتباع کشور افغانستان پس از کشور ترکیه حائز رتبه دوم سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی می‌باشند. یکی از موضوعات مهم در بررسی الگوی

۱. در دیگر استان‌ها (۱۷ استان) هیچ طرح سرمایه‌گذاری افغانستان به ثبت نرسیده است.

سرمایه‌گذاری افغان‌ها در ایران، بررسی حضور مهاجران افغان در استان‌های کشور است. نزدیکی به مرزهای شرقی، دسترسی به شغل و درآمد، پیشینه و ساخت فرهنگی و مذهبی شهرها و همچنین وجود زمینه‌های حاشیه‌نشینی و وجود مهمان شهرها از جمله دلایل تمرکز افغان‌ها در برخی استان‌های کشور است (زرقانی، ۱۳۹۵).

براساس آمار مرکز آمار ایران، در سال ۹۵ استان‌های تهران، خراسان رضوی و اصفهان به ترتیب با ۵۱۵،۵۶۷ نفر، ۲۱۹،۴۴۲ نفر و ۱۸۳،۱۲۴ نفر درصد مهاجرپذیرترین استان‌ها از کشور افغانستان قرار گرفته‌اند که از همبستگی بالای میان متغیر مهاجرپذیری استان و تعداد طرح‌های سرمایه‌گذاری انجام‌شده در آن استان حکایت دارد. مطابق با مزیت مکانی الگوی دانینگ، می‌توان گفت که سرمایه‌گذاری افغان‌ها در ایران از زیرشاخه‌های این مزیت یعنی مزیت سیاسی و به تعبیری بهره‌مندی از امنیت سیاسی کشور و همچنین مزیت اجتماعی آن برای سرمایه‌گذاران افغان به لحاظ پیوندهای فرهنگی، مذهبی و حتی زبان مشترک پیروی می‌کند. در این رابطه طی سالیان اخیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی افغان‌ها در ایران به‌عنوان یکی از ابزارهای لازم برای گرفتن مجوز اقامت در ایران به همراه خانواده و استفاده از مزایای آن همچون بهره‌مندی از کالای عمومی امنیت همواره مورد توجه مهاجران بوده است.

از سوی دیگر، براساس آمار و اطلاعات جدول ۲، سرمایه‌گذاران کشور ترکیه با ۷۷ طرح سرمایه‌گذاری در مقام دوم ورود سرمایه به ایران به لحاظ تعداد طرح و با اختلافی فاحش در مقام نخست ورود سرمایه مستقیم خارجی از کشورهای منطقه به ایران طی سال‌های مطالعه بوده است. ۴۸ درصد از کل رقم سرمایه مستقیم خارجی وارد به ایران که مربوط به ۸ درصد از کل طرح‌های مصوب در طی سال‌های مطالعه است متعلق به سرمایه‌گذاران ترک‌تبار است که از ارتباط بسیار بالایی اقتصادی دو کشور حکایت دارد.

کشور ترکیه با جمعیتی بالغ بر ۸۳ میلیون نفر در سال ۲۰۱۹ صادراتی نزدیک به سه برابر صادرات ایران داشته و به‌عنوان چهارمین شریک تجاری ایران نقش برجسته‌ای در اقتصاد خارجی ایران دارد. براساس آمار اتاق بازرگانی مشترک ایران و ترکیه که در جدول زیر نشان داده شده است، عمده اقلام صادراتی کشور ترکیه به ایران در سال ۲۰۱۸ فهرست شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود عمده اقلام صادراتی کشور ترکیه، تطابق بسیار بالایی با محصولات دارد که به‌واسطه سرمایه‌گذاری سرمایه‌گذاران ترک در ایران طی سال‌های مطالعه برای تولید هدف‌گذاری شده است.

جدول ۸. عمده کالاهای وارداتی و تولیدات طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی سرمایه‌گذاران ترکیه‌ای طی سال‌های تحقیق

ردیف	عمده محصولات وارداتی ایران از ترکیه	عمده طرح‌های تولیدی سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی ترک‌ها در ایران
۱	ماشین‌آلات و دستگاه‌های مکانیکی	تولید برق از محل انرژی‌های تجدیدپذیر
۲	محصولات فلزی	تولید محصولات فلزی و خودروبی
۳	قطعات منفصله خودروبی	تولید محصولات شیمایی و پلاستیکی
۴	منسوجات، الیاف، لباس و متفرعات	تولید فیبرهای MDF
۵	تخته فیبری از چوب یا از سایر مواد چوبی	تولید پوشاک، پرده و منسوجات
۶	مواد غذایی و بهداشتی	محصولات بهداشتی و غذایی

منبع: آمار کل صادرات و واردات به مقصد ج.ا.ا. اتاق بازرگانی صنایع، معادن و کشاورزی تهران، دفتر آمار و اطلاعات سازمان سرمایه‌گذاری

یکی از راهبردهای ضد دامپینگ در بسیاری از کشورها بهره‌گیری از سیاست *Tarrif Jummping* (پرش تعرفه‌ای) برای جذب سرمایه مستقیم خارجی و توسعه تولید داخل از طریق سیاست جایگزینی واردات است که در این روش از طریق افزایش تعرفه ورود محصولات نهایی از دیگر کشورها، صادرکننده خارجی برای تولید آن محصول در داخل کشور ترغیب می‌شود. در کنار مزایای این راهبرد که می‌توان از افزایش رقابت بین تولیدکنندگان داخلی و در نتیجه افزایش رفاه مصرف‌کنندگان داخلی یاد کرد (Hong Hwang & Chao-cheng Mai, 2002)، (Delia Ionaşcu & Krešimir Žigić, 2010)، (Yingfeng Xu, 2001). از سوی دیگر، به‌کارگیری این سیاست دارای مضراتی نیز هست که از این موارد می‌توان به کاهش درآمدهای دولت از محل دریافت تعرفه‌های ورود کالا و همچنین ایجاد محدودیت برای تولیدکنندگان داخلی اشاره نمود (Blonigen, 2002).

زمینه‌های توسعه این سیاست ارتباط مستقیمی با هزینه‌های تولید در کشور، هزینه‌های حمل‌ونقل، موانع ورود به صنعت، شرایط تقاضای محصولات و الگوی رقابت در صنعت دارد (Blonigen, 2004). بدیهی است این سیاست در صورتی می‌تواند مفید باشد که تلاش جدی بر شناسایی نقاط ضعف و قوت آن و اهتمام در جهت تقویت نقاط قوت و رفع موارد ضعف انجام شود. از نقاط ضعف این سیاست برای توسعه سرمایه‌گذاری خارجی در ایران می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- با توجه به اینکه یکی از مهم‌ترین اهداف جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، جذب و استفاده از تکنولوژی و دانش فنی است، سیاست‌گذاری‌های صورت گرفته در جذب سرمایه‌گذاری خارجی از طریق *Tarrif Jummping* (پرش تعرفه‌ای) متضمن این مهم نمی‌باشد. به نظر

می‌رسد این مشکل به اعمال نامناسب این سیاست مربوط می‌شود و نه به ماهیت آن (Delia Ionașcu & Krešimir Žigić, 2010)؛

- مرتبط با مسئله‌ای که در بند اول اشاره شد، سیاست‌گذاری صنعتی کشور اهتمامی جدی برای داخلی‌سازی و استفاده از تأمین‌کنندگان داخلی از سوی سرمایه‌گذار خارجی در طول دوره تولید نداشته است؛ افزون‌براینکه در بخش‌های تجاری و نظام مالیاتی نیز هدف‌گذاری مشخصی برای این موضوع صورت نگرفته است؛

- با وجود تأکید سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی بر لزوم هدف‌گذاری صادراتی برای محصولات طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی، ریل‌گذاری مناسبی برای این هدف مهم از سوی دستگاه‌های متولی انجام نشده است.

پیشنهادها و توصیه‌های سیاستی

با توجه به نتایج این مطالعه، تفاوت در الگوهای سرمایه‌گذاران خارجی متناسب با مزیت‌های آنها برای تولید در کشور دیگر، لزوم تدوین راهبرد مشخصی را برای هدایت این قبیل از سرمایه‌گذاری‌ها به منظور نیل به اهداف جذب سرمایه‌گذاری خارجی کشور را ضروری می‌نماید. با هدف کاهش ضعف‌ها و تقویت نقاط قوت بهره‌مندی از این دسته از سرمایه‌گذاری‌ها لازم است:

الف. یکی از خلأهای جدی در نظام مالیاتی در موضوع تشویق و هدایت سرمایه‌گذاران خارجی عدم‌پویایی این مقررات نسبت به نوع، روش و بخش‌های اقتصادی میزبان سرمایه‌گذاری خارجی موازی با اهداف تخصیصی نظام مالیاتی است. در این رابطه می‌توان پیشنهادها را زیر را مطرح نمود:

- با هدف تشویق سرمایه‌گذاران خارجی برای مشارکت با صاحبان کسب‌وکار ایرانی به‌ویژه شرکت‌های دانش‌بنیان در قالب قراردادهای Joint-Venture به‌عنوان یکی از انواع سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، تخفیفات مالیاتی موضوع ماده ۱۳۲ آخرین اصلاحی قانون مالیات‌های مستقیم مصوب تیرماه ۹۴ برای طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی دارای شریک ایرانی در مقابل طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی با مالکیت کامل موردبازنگری قرار گیرد؛

- ماده ۱۳۲ قانون مالیات‌های مستقیم با هدف ترویج ورود دانش فنی، تکنولوژی و تجهیزات فنی در طرح‌های سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی به‌عنوان یکی از روش‌های ورود سرمایه مستقیم خارجی در برابر ورود نقدی بازنگری شود؛

- تسهیلات مالیاتی با هدف توسعه ورود سرمایه مستقیم خارجی به بخش‌های اقتصادی اولویت‌دار مبتنی بر نقشه آمایش سرزمینی استان‌های کشور و حرکت به سمت طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی صادرات‌محور بازننگری شود؛

- تخفیفات مالیاتی موضوع ماده ۱۳۲ قانون مالیات‌های مستقیم با هدف هدایت طرح‌های سرمایه‌گذاری برای بهره‌گیری از تولیدات واسطه داخلی و قطع وابستگی به ورود کالای نیمه ساخته بازننگری شود.

ب. ماده ۱۲۱ قانون امور گمرکی می‌نویسد حقوق ورودی قطعات و لوازم و موادی که برای مصرف در ساخت یا مونتاژ یا بسته‌بندی اشیاء یا مواد یا دستگاه‌ها وارد می‌شود در مواردی که مشمول ردیفی از جدول تعرفه شود که مجموعاً مأخذ حقوق ورودی آن بیشتر از جمع مأخذ حقوق ورودی شیء یا ماده یا دستگاه آماده باشد به تشخیص و نظارت وزارت صنعت، معدن و تجارت به مأخذ حقوق ورودی شیء یا ماده یا دستگاه آماده مربوط وصول می‌شود؛ از این رو با هدف استفاده حداکثری از این امکان نهادی موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

- معافیت‌ها و ترجیحات و تخفیفات عوارض ورودی کالاها به صورت کالای نیمه‌ساخته (SKD) و یا قطعات کاملاً منفصله (CKD) با هدف تشویق سرمایه‌گذاران و صاحبان طرح‌های سرمایه‌گذاری خارجی برای داخلی‌سازی تدریجی محصولات و تکیه به توان عرضه‌کنندگان و تأمین‌کنندگان داخلی بازننگری شود؛

- به منظور بهره‌مندی کامل از سیاست Tarrif Jummping (پرش تعرفه‌ای) با هدف جذب سرمایه‌گذاری خارجی، ضمن تدوین و تصویب دستورالعملی مشخص برای این به‌کارگیری این سیاست، وزارتخانه‌های صنعت معدن و تجارت و امور اقتصادی و دارایی ضمن شناسایی اقلام عمده واسطه‌ای وارداتی از مقصد کشور ترکیه و دیگر کشورهای دارای تکنولوژی طی سال‌های اخیر و مطابقت آن با اولویت‌های سرمایه‌گذاری کشور، با مشارکت مراکز خدمات سرمایه‌گذاری خارجی استان‌ها، بسته‌ای از فرصت‌های سرمایه‌گذاری در استان‌های کشور منضم به مشوق‌های لازم و اثربخش را تهیه و برنامه‌ریزی لازم را برای بازاریابی آنها با اولویت سرمایه‌گذاران کشورهای صادرکننده کالای واسطه‌ای مربوطه صورت دهند.

منابع

۱. استادی، حسین؛ بتول رفعت و عباسعلی رئیسی (۱۳۹۲)، «نقش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در رشد اقتصادی ایران (۱۳۸۷ - ۱۳۵۷) و بررسی رابطه متقابل آنها»، فصلنامه تحقیقات توسعه اقتصادی، دوره، شماره ۹، ص ۱۴۷-۱۷۱.
۲. جلیلی، زهرا (۱۳۹۲)، «بررسی رابطه بین صادرات غیرنفتی، سرمایه‌گذاری خارجی و رشد اقتصادی در کشورهای منطقه منا»، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال چهارم، شماره سیزدهم، ص ۲۹-۴۲.
۳. جهانگرد، فاطمه و روح الله شیرمرد (۱۳۹۲)، «بررسی اثر سرمایه‌گذاری مستقیم خارج بر تولید ناخالص داخلی در ایران»، اولین همایش الکترونیکی ملی چشم‌انداز اقتصاد ایران با رویکرد حمایت از تولید ملی.
۴. رحمانی، تیمور و سیما معتمدی (۱۳۹۷)، «تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر تشکیل سرمایه، بهره‌وری نیروی کار و رشد اقتصادی در کشورهای در حال توسعه»، فصلنامه پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، دوره ۸، شماره ۳۰، شماره پیاپی ۳۰، ص ۱۱۷-۱۳۲.
۵. سعادت مهر، مسعود (۱۳۹۶)، «بررسی عوامل مؤثر بر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در ایران با تأکید بر نقش تحریم‌های اقتصادی»، مجله اقتصادی، سال هفدهم، شماره ۵ و ۶، ص ۴۱-۵۸.
۶. سیدمحمدرضا سیدنورانی و حسن محمدپور (۱۳۹۷)، «تأثیر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی در اشتغال کشورهای عضو OECD و کشورهای در حال توسعه»، اقتصاد و تجارت نوین، دوره ۱۳، شماره ۲، ص ۵۳-۷۹.
۷. شاه‌میری فرهاد و رضا سلامی (۱۳۹۰)، «عوامل مؤثر بر انتقال فناوری از طریق سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی (مطالعه موردی: صنعت پلاستیک)»، دوره ۷، شماره ۲۷، ص ۲۷-۳۳.
۸. فرزین، محمدرضا؛ یکتا اشرفی و فاطمه فهیمی‌فر (۱۳۹۱)، «بررسی اثر سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر رشد اقتصادی، تلفیق روش‌های سیستم دینامیک و اقتصادسنجی»، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، سال ۲۰، شماره ۶۱، ص ۲۹-۶۲.
۹. نصایبان، شهریار (۱۳۸۵)، «نقش سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی بر اشتغال ایران»، پژوهشنامه اقتصادی، شماره ۲۲، ص ۹۷-۱۲۲.
10. Blonigen, Bruce A. (2002), "Tariff-jumping Antidumping Duties", *Journal of International Economics*, Vol. 57(1): 31-50.

11. Bruce Blonigen et al., (2004), "Tariff-jumping FDI and domestic firms' profits", *Canadian Journal of Economics*, vol. 37, issue 3, 656-677.
12. Bussmann, M. (2010), "Foreign direct investment and militarized international conflict", *Journal of Peace Research*, 47(2), 143-153.
13. Drury, A. C. (1998), "Revisiting economic sanctions reconsidered", *Journal of Peace Research*, 35(4), 497-509.
14. Hart, Robert, A. Jr. (2000), "Democracy and the Successful Use of Economic Sanctions", *Political Research Quarterly*, Vol. 53, No. 2, pp. 267-84.
15. Ionașcu Delia, Žigić Krešimir (2010), *Foreign direct investment, tariff jumping argument and the market conduct in the North-South trade*, Center for Economic Research and Graduate Education – Economics Institute, Prague.
16. Malikane, Christopher, Chitambara Prosper (2017), "Foreign Direct Investment, Democracy and Economic Growth in Southern Africa: FDI, Democracy and Economic Growth in Southern Africa", *African Development Review*, 29(1): 92-102.
17. Malnight Joshua P. (2017), *Economic Coercion and the Logics of Global Business*, University of California, DISSERTATION submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Political Science.
18. Mirkina, I., (2018), "FDI and sanctions: An empirical analysis of short- and long-run effects", *European Journal of Political Economy*, vol.54, 198-225.
19. Ndikumana Leonce, Verick Sher (2008), "The Linkages between FDI and Domestic Investment: Unravelling the Developmental Impact of Foreign Investment in Sub-Saharan Africa", *IZA Discussion Paper*, No. 3296.
20. Resmini, L. (2000), "The determinants of foreign direct investments in the CEECs: New Evidence From Sectoral Patterns", *Economics of Transition*, 8: 665-689.
21. Simons, Geoffrey (1999), *Imposing Economic Sanctions: Legal Remedy or Genocidal Tool London*, Pluto Press, Michigan University.
22. Ullah Irfan, Shah Mahmood, Ullah Khan Farid ,(2014), "Domestic Investment, Foreign Direct Investment, and Economic Growth Nexus", *Hindawi Publishing Corporation Economics Research International*.

23. Yingfeng, Xu, (2001), “Can Tariff–Jumping Foreign Investment Be Beneficial?” , *JOURNAL OF ECONOMIC DEVELOPMENT*, Vol. 26, No. 1.